

РІЗДВЯНІ ОПОВІДАННЯ МОДЕСТА ЛЕВИЦЬКОГО

Творча спадщина Модеста Левицького – письменника, публіциста, перекладача, літературознавця, мовознавця, лікаря, педагога, громадського діяча – потребує цілісного прочитання й перевидання. Найперше, йдеться про його прозу, представлену особливим різновидом – “мініатюрно-дрібним оповіданням про буденну людину, про її сіру долю, маленькі радощі й здебільшого великі смутки” [1, с.196]. Художню систему письменника, вибудовану за принципом “життя, як воно є”, осмислювали у своїх наукових студіях І. Денисюк [1], І. Ліпницька [5], Н. Сташенко [7], Н. Шумило [10], О. Яблонська [11]. Поза тим значний масив оповідань М. Левицького залишається малознаним.

З-поміж текстів М. Левицького особливий інтерес викликають святкові оповідання, до яких традиційно зараховують різдвяне та великоднє. За часовим виміром хронотопу сюжет таких текстів розгортається в часі Різдва (різдвяно-новорічних свят) чи Великодня (від початку Великого посту до Трійці). Календарно-часовими маркерами свята в доробку М. Левицького позначені оповідання “Стаття 182”, “Страшна ніч”, “Землиця рідна”, “Коляда”, а такі як “Наградні”, “Хрест і півмісяць”, “Таємниче вбивство” мають ще й авторське жанрове уточнення в підзаголовку – “різдвяне оповідання”, “Заяць” – “великоднє оповідання”. Отож, спробуємо визначити традиційне та новаційне в святковій прозі М. Левицького.

Досліджуючи витоки, історію та функції літературного різдвяного оповідання Н. Шевчук констатує, що визначальними для нової жанрової ідентичності стали “Різдвяні оповіді” Ч. Діккенса, у яких “використано художні можливості сакрального часу для глибшого розкриття соціальних механізмів історичної дійсності” [9, с. 10].

Європейська “мода” на різдвяне оповідання швидко захопила й українську літературу. Від середини XIX – початку XX ст. цей жанр активно освоюють Олена Пчілка, І. Франко, В. Стефанік, Леся Українка, С. Васильченко, Г. Хоткевич, Грицько Григоренко, М. Обачний та ін. Талановиті митці знаходили в різдвяному оповіданні нові та цікаві можливості для втілення своїх творчих задумів.

Міркуючи про особливості розвитку малої прози XIX – поч. XX ст. І. Денисюк зауважував, що “вплив життя на жанр найкраще видно там, де піднімається нова проблематика, де герой художнього твору поставлений у нові, незвичайні умови праці й боротьби” [1, с. 92]. Хоча сюжети різдвяних оповідань М. Левицького й розвиваються на соціально-історичному тлі, проте вони не втрачають своїх основних жанрових ідентифікаційних ознак. Особливої семантики у художніх текстах набуває сакральний час (Різдво, Коляда, новорічні свята) у якому ніби “просвічує” справжня суть соціального явища.

Герой оповідання “Наградні” – дрібний чиновник Савченко, саме в часі різдвяних свят гірко журиться: “Кому свята, а мені гірше буднів... Ось після нового року без служби буду” [3]. Причиною його переживань стає “прошеніє” до “депутата Державної Думи”: “І написали ми. Все чисто списали: й яка робота тяжка, й як живемо голодні, й як діти наші без науки, без освіти, як бур’ян який, мусять рости...” [3]. Та чудесної допомоги від “високого начальства” прохачі не отримали, натомість, “свій начальник” лицемірно вдаючи благодійника, погрожує звільненням: “Маєте своє начальство й зо всякими своїми потребами можете вдаватись до нього... Отже моя порада вам: сидіть тихо, як досі сиділи, ні до яких сторонніх особ та інституцій не звертайтеся і покладайте всю надію на своє начальство, бо воно найкраще знає ваші потреби і само думає й дбає про вас. А що є між вами такі люди, що вас бунтують і підбивають, – і він прошив мене лютим поглядом, – то таких на службі я терпіти не буду” [3]. Отож, чесність маленької людини протистоїть фарисейству “сильних світу”, які й “церкви будують, щоб і на цім світі й на тім протекцію й вдячність собі забезпечити” [3], але роблять це коштом інших.

Історія “Таємничого вбивства” розгортається в передноворічну пору. Цікаво, що текст складається з трьох невеликих епізодів, що означені часом подій: “Було годин вісім вечора”. Поліційний шпиг підслухав розмову чоловіка та жінки, які стояли перед вікном книгарні й розглядали книжки: “А куди ти поклав револьвер? – спитала жінка. – Та ж у кишеню, куди більше? – Коли б не тее... як-небудь притиснеш необережно або

штовхне хто... – Не бійся, не вистрілить, – сказав, усміхнувшись, чоловік” [3].

Дія другого епізоду починається діалогом двох жандармів у канцелярії “в дев’ятій годині вечора”. Вони несуть свою “незавидну службу”, за яку їх і “лають, кленуть, хто в очі, а хто позаочі, у газетах кепкують з нас та глузують, а начальство за все ще й догани робить” [3], більше того, за різними наклепами й “приказами”, їм доводиться робити обшуки в людей, які закону не порушували: “...позавчора опівночі послали мене робити трус у професора, – розумієш? – Професор університету, “дійствительный статський советник”, ти ж подумай. Стара людина, поважна, генерал, можна сказати, та не такий, що в його тільки на плечах сояшники блищать, а голова його світить, у голові його генеральство. Ну, посилають, то мусиш. Прийшов я туди, а сам і не знаю, на яку ступити, куди очі подіти. Перепрошаю його...” [3]. Щира розповідь-зізнання поліцейського Макухи про “непотрібність” такої служби, що принижує людську гідність, в різдвяному контексті звучить як мотив покаяння, пробудження, пошуку шляху.

Третій епізод “Таємничого вбивства” розгортається в оселі учителя Скоропадського. В його затишну домівку (“Скоропадський з жінкою, вернувшись додому, сіли вечеряти. У них було двоє дітей, хлопець та дівчина, Івась та Ганя. Сім’я вечеряла, а наймичка тим часом стелила дітям постельки” [3]), шпиг приводить поліцію. Не без іронії описує автор допит подружжя Скоропадських, бо ж пістолет виявився шоколадним, а відрізана голова, захована під ліжком, була ляльковою. Батьки просто готували новорічні подарунки дітям, але підозріливість шпиґа зіпсувала родині святковий настрій. Фінал не смішить читача, хоч поліцейський і говорить правду шпиґові: “Ото служба собача! Ще з такими ідіотами...” [3].

З “Таємничим вбивством” перегукується оповідання “Коляда”, що має авторську присвяту “Пам’яті І. К. Тобілевича (Карпенка-Карого)”. Вже сама назва твору увиразнює час дії. Коляда – одне з найбільших українських свят, що символізує родинний затишок, добробут, повагу. Перед читачем розгортається епізод з біографії І. Карпенка-Карого. М. Левицький акцентує на тому, що трус роблять в домі “українського письменника”. Від чужого ока не сховати Івану Карповичу не лише рукописів, але й сокровенного – листів покійного батька, “ляльки без руки, з одбитим носом, резинового котика, стареньку свистульку, якісь коробочки з малюночками наверху, бляшаний поламаний паровозик та інші старі дитячі забавки” [3].

Світлий образ різдвяного янгола втілює Орися – маленька донька І. Карпенка-Карого. Своєю юдитячою ширістю, вона нагадує жандармсько-

му офіцеру і про колядки, і про посівання, і про його власну доньку. Все ж у такому реалістичному контексті відбувається різдвяне чудо – переродження і милосердя: “Ось, дядечку, – звернулась вона до жандарма, – нате вам, подивіться: се я писала... а се я малювала. Може, візьмете переглянути? А отсе мої книжечки... Тут гарні малюночки є. Ви візьміть; нехай ваша дівчинка перегляне, – може, їй буде цікаво. А другий раз як прийдете – візьміть і її з собою.

Світлі блакитні очі дитини дивились на жандарма просто, щиро... На казенний папір протокола закапали сльози... людини” [3]. Отож, письменник акцентує на найтонших порухах людської душі, а життєві факти набувають відгомону різдвяного чуда.

Оповідання “Хрест і півмісяць” (“На чужині” – під такою назвою твір друкувався в різдвяних числах газети “Рада”) своїм головним мотивом нагадує біблійну оповідь про повернення блудного сина. Хоч події розгортаються на палубі “пароходу, що йшов із Порт-Саїду в Александрію” [3], автор вводить у текст виразний український колорит: згадки про запорожців, Січ, історичні пісні. Визначальним елементом тексту є різдвяні спогади кожного героя. Сакральний час надає простору нових можливостей (“Оце сьогодні, Свят-вечір у нас... на Україні. Тут тепло, як улітку. А там, у нас, холод, сніг, мороз. Колядують діти... Ой, як давно я чув ті колядки! Чи доведеться ж коли почути їх ще раз, хоч перед смертю?” [3]) і, відповідно, вимагає свого виявлення, що переходить у тексті в різдвяні розповіді “старого Явора”. Візійний простір, запрограмований автором у формі спогаду-розповіді, створює своєрідний культурний простір. Ретроспективна композиція розгортає перед читачем історію життя оповідачів. Один із них – молодий, тридцятидвохлітній чоловік, що “може їхати куди хоче й робити, що хоче; тільки в рідну сторону вернутись не може, бо покинув її по неволі” [3], другий – “старий, здоровенний, плечистий чоловік з довгими білими вусами, що спускались йому геть нижче підборіддя. Гарне було його обличчя, трохи суворе, але була в йому якась принада: якось дивно склалися на високому чолі й здавалося, що він застиг у якійсь думі, а дума та поважна, гарна, людяна” [3]. В кожного з них своя життєва історія, яку автор подає через зображення внутрішнього світу героїв, а художня деталь допомагає увиразнити їхні переживання.

Примітно, що у своїй літературознавчій студії “Конспект теорії письменства”, міркуючи про специфіку творення образу, М. Левицький зауважував, що “...іноді один-два правдиві й щирі штрихи варті більше за цілу сторінку видуманих, 13 замучених подробиць” [4, с. 39].

Промовистою є й сама назва оповідання “Хрест і півмісяць”: спогад “старого Явора” про милосердя турка-мусульманина, який у різдвяну ніч рятує від голоду й холоду свого ворога-християнина, розгортається в мотив допомоги ближньому: “Ні, скажи мені, добрий чоловіче: чому ти не покликав своїх людей, не вбив мене? Я ж ворог ваш.

– Тепер ти голодний, знемігся... Як ти дужий, ситий, з четою йдеш – ти ворог. А тепер ти нещасний... У вас тепер свято велике: ваш пророк народився, а ти ось який... Иди, не барись тут...” [3]. І як контраст, бринить спогад “молодого подорожнього” про його останню різдвяну ніч вдома: “Тірким болем стиснулося серце моє: я згадав собі, як торік я лежав хворий, у гарячці й прийшли до мене “запті”, трусили й забрали в тюрму, – хворого, у Свят-вечір...” [3].

Уже сучасники М. Левицького наголошували на особливій творчій манері письменника. Рецензуючи збірку “Оповідання” М. Левицького, що вийшла друком у Києві 1907 р., Олена Пчілка зауважила розмаїтість їхньої тематики, глибокий психологізм, мовне багатство, та найголовнішою прикметою письменницького талану вона назвала “надзвичайну правдивість малюнку. Це – само життя, не вигадане, не якесь вишукане та хи-мерне, а саме звичайне, саме просте. Оце ж тут і об’являється велика кебета авторова – прикувати вашу увагу до такого щоденного, немов би то незначного життя. Завдання ж се таке почесне, таке величне: примусити читача оглянутись, добре зауважити ті муки, страждання маленьких, незначних людців; а їх так багато – і тих бідних людців, і їх стражданнів! Виводячи своїх нещасливців, своїх покривджених, Модест Левицький не становить їх у показну постать, не вигукує голосно про їх нещастя й кривду; не згущає він барви, ні з милосердного почуття до своїх бездольців, ні з почуття ворожого – до напасників, та кривдників. Але малюнок той вражає тим більше, власне своєю, скажу я тихою правдою” [6, с. 71].

Суголосні думки належать і С. Єфремову, який кращими вважав ті художні тексти письменника, “що малюють пригоди з життя затурканих малих людей... , які не можуть собі ради дати, для

яких напасті зробились таким звичайним, буденним явищем, що вони без міри щасливі вже тоді, коли пощастило якомусь ухилитись од одного з ударів, яких доля їм щедро одважує” [2, с. 551].

Саме до таких текстів належить оповідання “Союзниця”. Автор ставить перед собою завдання розкрити душевні імпульси персонажа за певних обставин і створити у читача відповідний настрій. Зовнішній світ героїні несправедливий і жорстокий: “Три роки минуло з того часу, три роки вже живе Магдалина у цій будці, серед пустелі під лісом, – одна однісінька з дітьми, повсякчас потерпаючи, що, може, якась недобра людина або інше яке лихо, – цур йому, не при дітях згадувати б, дух святий з ними, – наскочить її знищить, і жива душа не почує, не допоможе, не оборонить...” [3]. Через внутрішні переживання, психічні рефлексії героїні, змученої в боротьбі за виживання, М. Левицький передає й власні думки про те, що кожна людина має право вибору, і тільки їй вирішувати, якими словами чи мовою вона має вести свою розмову з Богом. “Герої М. Левицького, – наголошує О. Яблонська, – часто терплять подвійний гніт – соціальний (політич-но-соціальний) та національний, а екстремальні обставини оголюють істину про перевагу люд-ського, родинного” [11, с. 135].

Серед трагічно-безвихідних обставин життя головна героїня “Союзниці” все ж залишається людиною з чистим серцем: «...сторожиха Магдалина, православна й член “союза народа”, сидить на ліжку, підобгавши ноги й вичитує: “Здоровась Марія, ласкість пелна, пан з тобо, благославіона. Єстесь мієндзи невіастами”...» [3].

Отже, все сказане вище переконує, що оповідання “Наградні”, “Таємниче вбивство”, “Коляда”, “Хрест і півмісяць”, “Союзниця”, “Страшна ніч”, “Стаття 182” М. Левицького легко складаються в новорічно-різдвяний цикл. Письменник трансформував жанр різдвяного оповідання, надавши йому рис соціально-проблемних оповідань. Його тексти “закроєні на системі контрастів” [5, с. 12], несуть гуманні ідеї різдвяного свята, спонукають читача до християнської толерантності та любові до ближнього.

Література:

1. Денисюк І. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. / І. Денисюк. – Львів : Науково-видавниче товариство «Академічний Експрес», 1999. – 280 с.
2. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Femina, 1995. – 688 с.
3. Левицький М. Землиця рідна та інші оповідання / М. Левицький. – Б. м. : Кооперативне видавництво «Рух», 1926. – 84 с.

4. Левицький М., д-р. Конспект теорії письменства / М. Левицький. – Подєбради : вид. «вид. т-во при У. Г. Акад.», 1923. – 61 с.

5. Ліпницька І. Творчість Модеста Левицького в контексті української прози кінця XIX – початку XX ст. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / І. Ліпницька. – К., 2004.

14 – 20 с.

6. Пчілка Олена. Тиха правда Модеста Ле-

вицького / Пчілка Олена // Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині : Науковий збірник : Вип 33. Матеріали XXXIII Всеукраїнської історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяженського літературно-меморіального музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 30 червня – 1 липня 2009 року / Анатолій Силюк, Віра Комзюк. – Луцьк, 2009. – С. 71–72.

7. Сташенко Н. Син Поділля і Волині (Модест Левицький – відомий і незнаний) / Н. Сташенко // «Роде наш красний...» : Волинь у долях краян і людських документах / Заг. редакція М. І. Дубини; автори-упорядники Л. К. Оляндер, Л. В. Бублейник, А. М. Силюк. – Т. 3. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1999. – С. 8–16.

8. Сяйво душі Модеста Левицького. Життя і творчість / Упоряд. Л. Токарук. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2009. – 300 с.

9. Шевчук Н. “Різдвяні оповіді” Ч. Діккенса у хронотопно-типологічних зв’язках. Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Н. Шевчук.– Л., 2001. – 20 с.

10. Шумило Н. Під знаком національної самобутності : Українська художня проза і літературна критика кінця XIX – поч. XX ст. / Н. Шумило. – К. : Задруга, 2003. – 354 с.

11. Яблонська О. Зорові образи в системі художнього цілого: збірка Модеста Левицького “Землиця рідна” (1926) / О. Яблонська // Літопис Волині: всеукр. наук. часопис. – 2010. – Ч. 7. – С. 134 – 143.

